

MAREK ŻYROMSKI

SOCJOLOGICZNA TEORIA ELITY

Koncepcja elity stanowi, od końca XIX wieku, dynamicznie rozwijającą się gałąź socjologii zachodniej (a zwłaszcza anglosaskiej). W Polsce nie jest ona znana w sposób wystarczający, a nawet samo pojęcie używane jest często w sposób pejoratywny. Celem niniejszego artykułu jest próba zbadania możliwości zastosowania koncepcji elity w badaniach empirycznych, na podstawie krytycznej prezentacji poglądów najważniejszych zwolenników tej teorii.

Termin „elita” wywodzi się z łacińskiego *eligere*, co znaczy dokonywać wyboru. Początkowo pojęcia tego używano na oznaczenie rzadkich dóbr i wartości, a w XVIII-wiecznej Francji określano tak wybraną część populacji. Następnie słowo przeszło do języka angielskiego, gdzie związane je z grupą społeczną odróżniającą się od reszty społeczeństwa

W końcu wieku XIX pojawiła się teoria socjologiczna oparta na pojęciu elity. Twórcami koncepcji teoretycznej byli, niezależnie od siebie, Włosi G. Mosca i V. Pareto. Wcześniej opublikował swoją pracę G. Mosca, jednak dla recepcji obu koncepcji podstawowe znaczenie miało użycie się przekładów na język angielski, w którym wcześniej wydano dzieło V. Pareta. Dlatego też teoria elit związana została z imieniem V. Pareta².

Ambicją V. Pareta było stworzenie spójnego systemu socjologicznego, analogicznego do precyzyjnych teorii fizykochemicznych. Główny element teorii społecznej stanowiła koncepcja działania nielogicznego. Według niej ludzie kierują się w swym postępowaniu nie uświadamiany-

¹ T. B. Bottomore, *Elites and Society*, New York 1964, s. 1. D. Boyd, *Elites and their education*, New York 1973, s. 16.

² V. Pareto, *The Mind and Society*, t. I - IV, New York 1935. Przy cytatach zaznaczono tom i stronę: Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought, Ideas in Historical and Social Context*, New York 1977, s. 387-428; *Pareto and Mosca*, edited by J. H. Meisel, New Jersey 1965; W. J. Samuels, *Pareto and Policy*, Amsterdam 1974; Z. Bauman, *Vilfredo Pareto i teoria elit*, Myśl filozoficzna 1957, nr 3/29, s. 3-33; V. Pareto, *Umysł a społeczeństwo*, w: J. Szacki, *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975, s. 621 - 625.

mi instynktami (*residua*), poddawanych procesom racjonalizacji (*derywacje*). Koncepcja ta *nie* znalazła jednak szerszego odzwierciedlenia w myśli socjologicznej. Do trwałego dorobku socjologii przeszła natomiast teoria elity. Podstawową jej, tezą jest twierdzenie, iż ludzie są nierówni nie tylko pod względem fizycznym, ale też intelektualnym i moralnym. Termin „elita” *me* posiadał u V. Pareta moralnego czy honorowego znaczenia. Proponował on ocenianie ludzi, w poszczególnych dziedzinach działalności i przyznawanie im stopni, podobnie jak w szkole (t. III s. 1422), przy czym liczyła się dla niego wyłącznie konkretna aktywność a nie potencjalne możliwości. Dla celów badań empirycznych V. Pareto proponował dalszy podział tej klasy na „elitę rządzącą, obejmującą ludzi, którzy bezpośrednio lub pośrednio odgrywają znaczną rolę w rządzie oraz elitę nie-rządzącą, obejmującą resztę” (s. 1423). Jako przykład członka elity nie-rządzącej podawał mistrza szachowego. „Mamy zatem dwie warstwy ludności: 1) warstwa niższa, nie-elita, której możliwym wpływem na rząd tu się nie zajmujemy, oraz 2) warstwa wyższa, elita, która dzieli się na dwie: a) elitę rządzącą, b) elitę nie-rządzącą” (s. 1424). Oprócz tego podstawowego podziału V. Pareto wskazywał, iż zasadniczo społeczeństwo podzielić można na dwie warstwy: rządzących i rządzonych, a nawet wśród warstwy wyższej wydzielić można mniejszą grupę praktycznie sprawującą władzę. Odzwierciedlona w tych sformułowaniach koncepcja elity jest jednak dosyć niejednoznaczna. Punktem wyjścia rozważań jest wskazanie na ludzi najzdolniejszych w danej, populacji (V. Pareto podawał przykład prawnika i przemysłowca), których określa się mianem elity. Jednak już wydzielenie spośród nich elity rządzącej nasuwa sporo wątpliwości. Można przytoczyć szereg przykładów ekip kierowniczych, których członkowie mieli niewiele wspólnego z najlepszymi przedstawicielami społeczeństwa. Należy wskazać na niesłuszne ograniczenie elity władzy jedynie do sfery rządzenia. V. Pareto abstrahował od podłoża ekonomicznego wiedzy czy przydatności dla społeczeństwa. Jego rozważania zostały świadomie zawężone do analizy warstwy najwyższej, pomijając cały kontekst społeczny, w którym ona działała.

Wyróżnienie elity ma dla V. Pareta charakter uniwersalny. Według niego każdy naród rządzony jest przez elitę (t. I s. 169). Konkretnie grupy rządzące są jednak w stanie ciągłej transformacji. „Historia jest cmentarzem arystokracji” (t. III s. 1430). Upadają one nie tyle z powodu słabości ilościowej, ale przede wszystkim w wyniku utraty siły witalnej (*residuów* walki). Odnowa elity polega na zastępowaniu zdegenerowanych członków starej ekipy przez nowych, pełnych energii przedstawicieli klas niższych. V. Pareto wprowadził również termin cyrkulacja (krażenie) elit, biorąc pod uwagę przemieszczenie jednostek pomiędzy elitą a nie-elitą. Według niego między elitą a masą jest wyraźna opozycja, jedynie elita stanowi element aktywny w społeczeństwie.

V. Pareto pisał wprawdzie, iż elita rządząca obejmuje jednostki zajmujące wysokie stanowiska w hierarchii władzy, to jednak nie rozwinął tej myśli. Jego koncepcja zbudowana więc została na podstawie analizy właściwości jednostek, a nie instytucji społecznych. Podstawowy zarzut stawiany tej teorii to zawieszenie pojęcia elity w próżni społecznej. V. Pareto pominął cały kontekst, w którym działa elita, a więc: inne grupy społeczne, pozapolityczne dziedziny działalności, problematykę struktury i organizacji społecznej. Zagadnienie cyrkulacji elit zupełnie niepotrzebnie zostało związane z koncepcją residuów, przez co wnioski wysuwane przez niego na podstawie badań nad konkretnymi społecznościami nie poddają się rygorom naukowej weryfikacji. Wprowadzony przez V. Pareta dychotomiczny podział społeczeństwa na elitę i nie-elitę może być zastosowany jedynie do analizy zamkniętych społeczeństw kastowych lub stanowych. V. Pareto abstrahował od całej złożoności życia społecznego, zwłaszcza z czasów mu współczesnych (ale też społeczności antycznych). Uczynienie z elity rządzącej jedyne go aktywnego elementu w społeczeństwie świadczy o wybitnie antydemokratycznym nastawieniu autora tej koncepcji.

G. Mosca, podobnie jak V. Pareto, uznał uniwersalność istnienia rządzącej mniejszości³. „We wszystkich społeczeństwach mamy do czynienia z dwiema klasami ludzi — klasą, która rządzi i klasą, która jest rządzona”⁴. Stopniowo G. Mosca znacznie rozbudował swoją koncepcję, dzieląc klasę panującą na dwie warstwy: wyższą, monopolizującą funkcje decyzyjne w rządzie i niższą, zajmując się wykonywaniem podjętych decyzji. Rozróżnienie to stanowi oryginalny wkład G. Moski do teorii elit⁵. Warstwa niższa, określana także mianem drugorzędnej elity (secondary elite), zabezpiecza istnienie i pomyślność grupy decyzyjnej. Obie warstwy w pełni uzupełniają się w panowaniu nad resztą społeczeństwa. Jednak w przeciwieństwie do V. Pareta, G. Mosca podkreślał, iż masy nie są bierne, ale wywierają określony wpływ na politykę klasy rządzącej. Specyficzną cechą elity jest jej zdolność do spełniania podstawowych zadań społeczeństwa — określa to również kryteria przyjęcia do klasy panującej. Klasa rządząca, po dojściu do władzy, będzie zawsze starała się utrwalić swoje panowanie przez uzasadnienie prawne (J. Meisel określa to mianem formuły politycznej). Dla G. Moski prawidłowe funkcjonowanie elity jest równoznaczne ze zdrowiem całego społeczeństwa. G. Mosca dużo uwagi poświęcał zagadnieniu panowania zorganizowanej mniejszości nad heterogeniczną masą, a autor wprowadzenia do angielskiego tłumaczenia jego pracy uważał tę tezę za podstawę teorii

³ G. Mosca, *The Ruling Class*, New York 1939; J. Meisel, *The Myth of the Ruling Class. Gaetano Mosca and the Elite*, Ann Arbor 1958; *Pareto and Mosca*, edited by J. Meisel, New Jersey 1965.

⁴ G. Mosca, *The Ruling*, s. 50.

⁵ C. Wright Mills, *Notes on Mosca*, w: *Pareto and Mosca*, s. 162.

klasy rządzącej⁶. Klasa panująca nie powinna mieć charakteru kastowego, gdyż wtedy łatwo może popaść w dekadencję. Według G. Moski w każdej formie rządu, w obrębie klasy panującej, możemy wyznaczyć klikę (25 czy nawet 100 osób) monopolizującą władzę w państwie.

Również teoria G. Moski posiada dosyć ograniczony charakter. Wśród zastrzeżeń wysuwanych w stosunku do jego koncepcji podkreśla się, iż może być ona odniesiona wyłącznie do społeczeństw rozwiniętych⁷. Podobnie jak V. Pareto, G. Mosca identyfikował klasę panującą z władzą publiczną i personelem rządowym. Definicja G. Moski, że klasa rządząca składa się z ludzi, którzy rządzą, jest oczywiście tautologią⁸. G. Mosca, w przeciwieństwie do V. Pareta, kładł nacisk na skład elity⁹. W jego koncepcji elita nie rządzi jedynie przez siłę i oszustwo (jak u V. Pareta), ale niejako reprezentuje interesy ważnych grup w społeczeństwie. Teoria G. Moski, mimo że opracowana wcześniej od V. Pareta, niewątpliwie lepiej odzwierciedlała przeobrażenia w strukturze warstw rządzących, jakie dokonały się pod koniec wieku XIX.

Kontynuatorem myśli G. Moski «był również Włoch — G. Dorso¹⁰. Elitę określał on mianem klasy rządzącej (*classe dirigente*), wprowadzając termin klasa polityczna (*classe politica*) dla tej części klasy rządzącej, która jest powiązana z rządem. Podobnie jak G. Mosca, dzielił on rząd na dwie warstwy, jedną sprawującą faktyczną władzę oraz uzupełniającą sub-elitę.

Równolegle w Stanach Zjednoczonych pojawiła się koncepcja K. Mannheim'a. Według niego „można wyróżnić następujące główne typy elit: elity polityczne, organizatorskie, intelektualne, artystyczne, moralne, religijne”¹¹. Ujęcie takie wynika, jak się wydaje, z obserwacji heterogenicznego charakteru społeczeństwa amerykańskiego. K. Mannheim zwracał uwagę na procesy charakterystyczne dla współczesnych społeczeństw, a więc na wzrost liczby elit oraz na zmiany składu i zasad rekrutacji do elit. Według niego stopniowej ewolucji podlegały zasadnicze kryteria dostępu do elity: w społeczeństwach arystokratycznych było to pochodzenie (kryterium krwi), w społeczeństwach burżuazyjnych — własność, a obecnie osiągnięcia. Koncepcja K. Mannheim'a jest więc typowa dla ujmowania teorii elit w myśli zachodniej. Próbuje ona pogodzić, z natury rzeczy antydemokratyczne, ujęcie prymatu elity władzy w społeczeństwie z opowiadaniem się za ideologią demokra-

⁶ G. Mosca, op. cit. s. XXXVII.

⁷ J. Meisel, *The Myth*, s. 38.

⁸ Ibidem, s. 357.

⁹ T. B. Bottomore, *Elites*, s. 4.

¹⁰ G. Dorso, *Dittatura, classe politica e classe dirigente*, Torino 1949, cyt. za J. Meisel, *The Myth*, s. 365.

¹¹ K. Mannheim, *Człowiek i społeczeństwo w dobie przebudowy*, Warszawa 1974, s. 120 - 8 (wyd. angielskie London 1940).

tyczną. Stąd położenie nacisku na osiągnięcia jako zasadnicze kryterium dojścia do statusu elity, przy negowaniu uwarunkowań ekonomiczno-politycznych.

Za najważniejszego, działającego współcześnie przedstawiciela teorii elit, uznać należy niewątpliwie, zmarłego w 1979 roku H. Lasswella, Jego koncepcje ulegały stałej ewolucji. H. Lasswell początkowo, jeszcze w latach 30-tych, definiował elitę jako ludzi uprzywilejowanych w dystrybucji dóbr. „Ludzie wpływowi, są to ci, którzy otrzymują najwięcej tego, co jest do otrzymania. Dostępne wartości mogą być sklasyfikowane jako prestiż, dochód, bezpieczeństwo. Ci, którzy otrzymują najwięcej są elitą, reszta jest masą”¹². Potem wiązał on pojęcie elity z zaspokajaniem przez nią określonych funkcji państwa: pertraktacje (bargaining), organizacja administracji, propaganda i przemoc¹³. Wreszcie, na przełomie lat 40-tych i 50-tych H. Lasswell powiązał istnienie elity z problemem władzy. H. Lasswell, podobnie do G. Moski, naszkicował schemat struktury społecznej składającej się z trzech klas:

1) klasa panująca — z niej rekrutowani są władcy i w jej interesie sprawują oni władzę (ruling class);

2) klasa zależna (dependent class) — zaangażowana w proces władzy, ale nie biorąca udziału w rządzeniu;

3) klasa poddana (subject class) — korzystająca w minimalnym stopniu z władzy¹⁴.

H. Lasswell przystępując do reinterpretacji pojęcia elity, ustawił ją w sposób następujący: „koncepcja elity jest zarazem klasyfikacyjna i opisowa, oznaczając ludzi zajmujących najwyższe pozycje w danym społeczeństwie. Jest tyle elit ile wartości (np. polityczna, majątku, prestiżu, wiedzy). Z uwagi na fakt, iż potrzebujemy oznaczenia dla osób, tworzących elitę w stosunku do szeregu wartości, mówimy o Eliocie (elita społeczeństwa)”¹⁵. Z ujęcia tego wyłania się trojaki rozumienie przez Lasswella terminu elity. Z jednej strony wiązał on teorię elity z kwestią władzy, definiowanej jako udział w podejmowaniu decyzji, równocześnie proponując odniesienie tego pojęcia do różnych wartości wyróżnianych w danym społeczeństwie i wreszcie próbując stworzyć pojęcie jednej uniwersalnej elity społecznej. Takie ujęcie wynika z faktu opowiadania się przez niego za możliwie jak najbardziej kompleksowym programem badań nad zagadnieniami elit. Według H. Lasswella

¹² H. Lasswell, *Politics*, w: *Wybór tekstów z socjologii stosunków politycznych*, t. I, Warszawa 1960, s. 135.

¹³ Mówi o tym artykuł *Skill Politics and Skill Revolution* z 1937 r. (informacja według Z. Baumana, *Vilfredo Pareto*, s. 19).

¹⁴ H. D. Lasswell, A. Kaplan, *A Power and Society. A Framework for Political Inquiry*, New Haven 1950, s. 206.

¹⁵ *The Comparative Study of Elites. An Introduction and Bibliography* by Harold D. Lasswell, Stanford 1952, s. 6.

należy analizować je porównawczo w różnych krajach¹⁶. Uważał on, iż poprzez badanie elit możemy dużo dowiedzieć się o naturze samego społeczeństwa. Zagadnieniem centralnym jest struktura elity, będąca wynikiem zmian w biografiach jej członków. H. Lasswell proponował branie pod uwagę szeregu cech członków elity, między innymi wieku wejścia do poziomu elity, miejsca urodzenia, statusu rodziców, wykształcenia, kariery itp. Za najważniejszy czynnik uznał zawód.

H. Lasswell opowiadał się za uniwersalnym występowaniem elit w świecie, twierdząc iż poszczególne społeczeństwa czy formacje ustrojowe różnią się od siebie jedynie charakterem elity. Pragnąc pogodzić fakt istnienia elity z funkcjonowaniem systemu demokratycznego, H. Lasswell wyróżniał tzw. elitę otwartą (open elite), która obejmowałaby wszystkich lub bardzo znaczną liczbę przedstawicieli państwa. Wydaje się jednak, iż już w samej definicji elity zawarte jest jej ograniczenie do ludzi wybranych.

W ocenie teorii H. Lasswella podkreśla się ustawienie przez niego władzy jako naczelnego elementu w definicji elity, co powoduje pewne ograniczenie jego koncepcji. Wysuwa się też zarzut, iż jego ujęcie jest ściśle statystyczne, klasyfikujące ludzi zgodnie z ilością posiadanej władzy¹⁷. Jak pisze Z. Bauman, według H. Lasswella „grupa X jest elitą, bo rządzi (tzn. podejmuje ważne decyzje), nie zaś rządzi, bo jest elitą”¹⁸. Podkreślić należy również zainicjowanie przez H. Lasswella programu badań porównawczych nad problematyką elit.

W połowie lat 50-tych z nieco odmienną koncepcją elity wystąpił C. Mills¹⁹. Utożsamiał on pojęcie elity z elitą władzy. W skład elity władzy (the power elite) wchodziły osoby zajmujące stanowiska, które umożliwiają im wzniesienie się ponad zwykłe środowisko zwyczajnych ludzi. Dzięki temu »mogą oni podejmować decyzje pociągające za sobą doniosłe konsekwencje”²⁰. Innowacją tego podejścia stanowi podkreślenie roli instytucji dla tworzenia elity. Analizując społeczeństwo amerykańskie²¹ C. Mills podjął bardzo ważną kwestię — bez względu na to czy władzę ująć w formie piramidy czy drabiny, to z uwagi na gradację władzy, od którego miejsca możemy mówić o pozycji elity? Stwierdził on, iż elita władzy obejmuje ludzi podejmujących decyzje pociągające za sobą skutki w skali przynajmniej ogólnokrajowej²². Za najbar-

¹⁶ Ibidem, s. 3 — program RADIR: Revolution and the Development of International Relating — badanie elit różnych państw, występujących po roku 1890.

¹⁷ C. J. Friedrich, *The Political Elite and Bureaucracy*, w: *Pareto and Mosca*, s. 176.

¹⁸ Z. Bauman, *Vilfredo Pareto*, s. 19.

¹⁹ C. W. Mills, *Elita władzy*, Warszawa 1961 (oryginał New York 1956).

²⁰ Ibidem, s. 2.

²¹ C. W. Mills, *The American Power Elite: A Collective Portrait* w: C. W. Mills, *Power, Politics and People*, New York 1963, s. 197 i nast.

²² C. W. Mills, *Elita władzy*, s. 22.

dziej wpływowych ludzi we współczesnym społeczeństwie uznał zajmujących naczelne stanowiska w instytucjach państwa, korporacji i wojska — pozycje te są obecnie wzajemnie wymienne. C. Mills, w przeciwieństwie do swoich poprzedników, próbował powiązać koncepcję elit z teorią klas społecznych, uważając, iż elita stanowi wyższy, wewnętrzny krąg „wyższych klas społecznych”, posiadając świadomość swej odrębności. Podobnie jak G. Mosca, C. Mills stwierdził, iż klasa wyższa zawsze tworzy ideologię uzasadniającą jej panowanie. „Koncepcja elity złożonej z ludzi o wyższych wartościach moralnych stanowi ideologię elity jako uprzywilejowanej warstwy rządzącej”²³. C. Mills polemizował z poglądem G. Moski, że we wszystkich epokach o każdym wydarzeniu decyduje wszechmocna elita. Zagadnienie to wymaga odrębnego opracowania dla każdej epoki i struktury społecznej, jak również uwzględnienia podłoża ekonomiczno-społecznego. Podobnie jak jego poprzednicy, dzielił on elitę władzy na dwie części: krąg wewnętrzny i zewnętrzny.

Oceniając jego teorię, wskazuje się na uznanie roli urzędu (instytucji) w tworzeniu elity²⁴. Z drugiej strony krytykuje się C. Millsa za przesadne podkreślanie roli wojskowych w elicie władzy²⁵. Szeroką polemikę z tezami C. Millsa podjął D. Bell²⁶. Podstawowym zarzutem jaki stawiał on pracy C. Millsa było „niedopracowanie terminologiczne”, tzn. używanie pojęcia „elita” w wielu znaczeniach, a zwłaszcza brak definicji władzy. „C. Mills po prostu przyjmuje założenia, że: 1) organizacja lub instytucja ma władzę, 2) stanowisko w nich daje władzę. Ale skąd to wiemy? [...] Jakie ludzie mają uprawnienia, jakie decyzje podejmują, jakie czynniki muszą wziąć pod uwagę przy ich podejmowaniu — wszystko to wchodzi do problemu pozycji dających władzę”²⁷. C. Mills nie zajmuje się źródłami pochodzenia władzy ani relacjami władzy politycznej do ekonomicznej i militarnej. Według D. Bella politykę należy rozpatrywać nie w kategoriach instytucji, ale konkretnych grup interesu czy klas społecznych. D. Bell proponował używanie zamiast pojęcia „elita”, terminu „władcy” czy „decision-makers”, twierdząc, iż teoria elity implikuje jedność celu i wspólnotę interesu wśród jej członków, co jest często niezwykle trudne do wykazania. To niezwykle celne zastrzeżenie będzie odtąd nie raz pojawiało się w polemikach ze zwolennikami teorii elit.

Kolejne ujęcia teorii elit starały dostosować się do zmieniających

²³ Ibidem, s. 16.

²⁴ *Pareto and Mosca*, s. 22.

²⁵ C. J. Friedrich, *The Political Elite*, s. 173.

²⁶ D. Bell, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, The Free Press of Glencoe 1960, rozdział: *Is there a Ruling Class in America. The Power Elite Reconsidered*.

²⁷ Ibidem, s. 48.

realiów społeczno-politycznych współczesnego świata. Dla przykładu niemiecki socjolog H. Dreitzel rozróżniał dwa typy elit. Jeden obejmujący ludzi aktywnych w procesie produkcji, a drugi, stale rosnący w siłę, odzwierciedlający cele konsumpcji i spędzania czasu wolnego²⁸. Dla S. Keller, autorki artykułu poświęconego problemowi elit w Międzynarodowej Encyklopedii Nauk Społecznych „elity są tymi mniejszościami, które są oddzielone od reszty społeczeństwa przez swoją wyższość względem jednej lub kilku cech”²⁹. Na podstawie obserwacji współczesnych społeczeństw zachodnich stwierdziła ona, iż nie istnieje obecnie jedna elita, ale raczej „kompleksowy system wyspecjalizowanych elit”. Według S. Keller można wyróżnić elitę w każdej dziedzinie aktywności ludzkiej (np. elita karciarzy), a niektóre z nich odpowiadają za społeczeństwo jako całość (tzw. „strategic elites”). Elita stanowi, według niej, jeden z podstawowych rodzajów kierownictwa, który charakteryzuje się oparciem na zasługach i zdolnościach swoich członków. S. Keller dzieliła elity na cztery podstawowe typy:

- 1) polityczne,
- 2) ekonomiczne, wojskowe, dyplomatyczne i naukowe,
- 3) sprawujące przewodnictwo moralne,
- 4) spajające społeczeństwo, — artyści, pisarze, gwiazdy filmowe.

Interesujące uwagi na temat elit prezentował C. Friedrich³⁰. Definiował on elitę polityczną jako grupę ludzi wyróżnionych przez wyjątkowy udział w polityce, monopolizujących w swoich rękach władzę nad daną społecznością. C. Friedrich podkreślał, iż członkowie elity posiadają poczucie spójności grupowej. Nadal trwają kontrowersje nad zagadnieniem grupowego charakteru elity. Podczas dyskusji na IV Kongresie Międzynarodowego Stowarzyszenia Socjologicznego (ISA) w 1959 roku uczestnicy zgodzili się, iż elity polityczne są mniejszościami, jednak powstały rozbieżności co do tego czy muszą być one zorganizowane³¹.

Na wagę badań nad elitami wskazuje D. Boyd pisząc, iż „działania ludzi zajmujących kluczowe pozycje często mają daleko idące konsekwencje dla społeczeństwa jako całości”³². D. Boyd, opierając się na analizie współczesnego społeczeństwa brytyjskiego, wymienia szereg cech elit, podkreślając zwłaszcza wysoką pozycję zawodową ich członków. Podobnie jak H. Lasswell wprowadza on pojęcie „elity” (the elite) na wspólne oznaczenie grup elitarnych. Również według T. Bottomore'a

²⁸ H. P. Dreitzel, *Elitebegriff und Sozialstruktur*, Stuttgart 1962, cyt. za J. Meisci, *Pareto and Mosca*, s. 36.

²⁹ S. Keller, *Elites*, w: *International al Encyclopedia of the Social Sciences*, The Free Press 1968, vol. 5, s. 26.

³⁰ C. J. Friedrich, *The Political Elite*, w: *Pareto and Mosca*, s. 171 i nast. Rozdział z jego pracy *Man and his Government*, New York 1963.

³¹ *Pareto and Mosca*, s. 172.

³² D. Boyd, *Elites and their education*, New York 1973, s. 15.

termin „-elita” używany jest obecnie na określenie grup zawodowych o wysokim statusie w społeczeństwie³³.

Na polskim gruncie niezwykle interesującą koncepcję, jeszcze w okresie międzywojennym, zaprezentował Cz. Znamierowski³⁴. Definiował on elitę jako „zbiór (bez przesadzania czy istnieje więź) ludzi, wybrany w pewien określony sposób z większej grupy”³⁵. Cz. Znamierowski wskazywał, że zasada ograniczonego kontaktu rządząca życiem społecznym determinuje konieczność istnienia elity. „Skoro możemy się stykać tylko z niewieloma członkami grupy to debrze jest, jeśli musimy kontakt ograniczać do najlepszych”³⁶. Zasada wyróżnienia elity leży w samej strukturze grupy — tworzą ją ci, których działalność ma podstawowe znaczenie dla grupy. Cz. Znamierowski wyróżniał szereg rodzajów elity: walorów („obejmująca najbardziej wartościowe osobowości”), rodowa, sytuacji społecznej, funkcji, zasługi, majątkowa, godności (inaczej elita ogólna). Za podstawowe uważał elitę rodową i majątkową, gdyż są one najtrwalsze. Niemniej Cz. Znamierowski nie był zwolennikiem istnienia elity w społeczeństwie, uważając, iż w konkretnej społeczności elita jest zawsze grupą pasożytniczą. Cz. Znamierowski podjął również ciekawą próbę wyjaśnienia istoty demokracji za pomocą funkcji elity. Dla utrzymania systemu demokratycznego konieczne jest oparcie elity na walorach i zasłudze oraz zabezpieczenie stałego dopływu do niej nowych elementów.

W Polsce Ludowej koncepcję elit poddano krytyce z marksistowskiego punktu widzenia, a badacze tacy jak Z. Bauman, W. Wesołowski i J. Wiatr wzbogacili ją również o nowe elementy.

Według Z. Baumana teorie elit można interpretować w trojaki sposób:

- 1) jako program — np. faszyzm,
- 2) jako historiozofia — podział społeczeństwa na elitę i masę, a nie na klasy społeczne,
- 3) jako jeden z możliwych punktów widzenia.

Z. Bauman uznał przydatność elitystycznego punktu widzenia, w ostatnim podanym znaczeniu, do badań nad społeczeństwem, jako potrzebne uzupełnienie analizy klasowej. W związku z tym należy odrzucić ideologiczne i historiozoficzne aspiracje teorii elit. Według Z. Baumana „współczesnym teoriom elit należałoby w pierwszym rzędzie zarzucić zbędny upór z jakim pragną one sformułować możliwie uniwersalną definicję elity. Spora doza historyzmu i konkretyzacji przyniosłaby im zapewne wiele korzyści”³⁷. Definicja elity może być bardzo ogól-

³³ T. B. Bottomore, *Elites*, s. 8.

³⁴ Cz. Znamierowski, *Elita i demokracja*, Poznań 1928.

³⁵ Ibidem, s. 5.

³⁶ Ibidem, s. 8.

³⁷ Z. Bauman, Vilfredo 'Pareto, s. 21.

na (np. warstwa ludzi sprawująca władzę), a jej precyzacja powinna być wynikiem badań szczegółowych. Należy zerwać z nadawaniem pojęciu elity pejoratywnego sensu. Zjawisko elity władzy jest trwalsze od podziałów klasowych w sensie ekonomicznym, gdyż można zaobserwować istnienie elity również w socjalizmie. Z. Bauman postulował rozpatrywanie konkretnych elit w możliwie szerokim kontekście społecznym, przy uwzględnieniu problematyki ekonomicznej oraz pozapaństwowych źródeł panowania aktualnej elity.

Również W. Wesołowski wskazuje na konieczność 'badania elity władzy w powiązaniu ze strukturą klasową społeczeństwa'³⁸. Analizując społeczeństwo amerykańskie rozróżnia on „elitę decyzji” od „elity wpływów”. W. Wesołowski szczegółowo rozpatrując relacje pomiędzy elitą a klasą przestrzega przed utożsamianiem elity z klasą panującą, definiowaną jako grupa uprzywilejowana w procesie podziału produktu społecznego. Również zagadnienie „cyrkulacji elit” należałoby badać poprzez ustalenie składu osobowego elity na tle struktury klasowej.

J. Wiatr, tak jak Z. Bauman, wyróżnia trzy warstwy, w teorii elity:

- 1) teoria ideologiczna, mówiąca o uniwersalnym występowaniu elit,
- 2) psychologiczno-socjologiczne tłumaczenie tych zjawisk (zwłaszcza V. Pareto i G. Mosca),

- 3) empiryczna analiza ekip kierowniczych w różnych systemach politycznych³⁹.

J. Wiatr twierdzi, że w każdym społeczeństwie możemy wyróżnić grupę rządzącą. Natomiast grupa ta miałaby formę elity jedynie wtedy, gdy „koncentracja władzy i społeczna izolacja grupy rządzącej są bardzo znaczne, w przeciwnym wypadku mamy do czynienia z podziałem 'rządzący-rządzeni', ale nie z istnieniem elity władzy”⁴⁰.

Na podstawie przedstawionych koncepcji elity można pokusić się o szereg uogólnień. Cechą charakterystyczną wszystkich ujęć jest wskazanie na powszechność istnienia rządzącej mniejszości. Niemniej uwiadczenia się wyraźna ewolucja tej teorii. Prekursorzy, V. Pareto i G. Mosca, kładli nacisk na uniwersalność podziału społeczeństwa na elitę i masę. Elita w ich wydaniu oparta jest prawie wyłącznie na sferze politycznej. Autorzy nie zajmowali się relacjami klasy panującej z resztą społeczeństwa. Kolejne koncepcje znacznie rozszerzały optykę widzenia, starając dostosować się do zmieniających realiów współczesnego społeczeństwa. Wyznaczano szereg elit działających w różnych dziedzinach życia, wskazując równocześnie na konieczność określenia ogólnej elity społeczeństwa (H. Lasswell, D. Boyd). Nadal jednak wielu badaczy zajmowało się przede wszystkim problemami elity władzy (H. Lasswell, C. Mills,

³⁸ W. Wesołowski, *Klasy, warstwy i władza*, Warszawa 1974, s. 82.

³⁹ J. J. Wiatr, *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1980, s. 103.

⁴⁰ Ibidem, s. 228.

C. Friedrich). Podczas gdy początkowo analizowano raczej cechy jednostek predestynujące je do zajęcia wybitnej pozycji w społeczeństwie (V. Pareto), to w okresie późniejszym podkreślano rolę instytucji społecznych dla tworzenia elity (C. Mills).

Za podstawową kwestię sporną występującą w różnych koncepcjach uznać należy niewątpliwie zagadnienie definicji. Wszyscy badacze zgodni są właściwie tylko co do tego, że elita stanowi wybór osób, na podstawie określonych kryteriów, spośród ogółu społeczeństwa. Przedstawiane kryteria przynależności do elity można podzielić na dwie zasadnicze grupy: udział we władzy i osobiste osiągnięcia, wysoki status w społeczeństwie. Jak się wydaje kryteria przynależności do elity należałoby badać oddzielnie dla każdego społeczeństwa (zarówno istniejącego kiedyś jak i obecnie) poprzez kanały dojścia do elity i umiejętności wymagane od jej członków. Szczególnie interesujące byłoby zbadanie w jakim stopniu elita konkretnego społeczeństwa opiera się na statusie przypisanym (pochodzenie, odziedziczony majątek, władza), a ile na osiągniętym (wiedza, zasługi). Badacze z reguły definiują elitę jako grupę społeczną. Niemniej analizy współczesnych społeczeństw zachodnich wskazują, iż niezwykle trudno jest wykazać grupowy charakter członków elity. O ile jeszcze można wyodrębnić wspólnotę dążeń i interesów, to takie cechy grupy jak wyraźna organizacja, odrębność czy więź grupowa są bardzo trudne do wskazania. Lepiej jest, jak się wydaje, za Cz. Znamierowskim zdefiniować elitę jako zbiór. Elitę określa się przecież często jako ludzi zajmujących najwyższe pozycje w różnych hierarchiach społecznych (prestżu, władzy, majątku, wiedzy itd.), a przez to niejako „wyrwa się” tak wyznaczonych przedstawicieli elity z grup i struktur społecznych, do których należą. Zwłaszcza heterogeniczny charakter współczesnych społeczeństw wyklucza traktowanie elity jako grupy społecznej.

Wszyscy badacze, w tym również krytycznie nastawieni do samej teorii socjologowie marksistowscy, uznają przydatność pojęcia elity do analizy społeczeństwa. Należy pamiętać jednak o wszystkich, wymienionych już, ograniczeniach, a zwłaszcza o konieczności rozpatrywania aktualnie analizowanej elity w możliwie jak najszerszym kontekście społecznym. Trzeba też uwzględnić w badaniach, często pomijane, podłoże ekonomiczne wysokiej pozycji społecznej elity jak też odniesienie tej koncepcji do klasowej struktury społeczeństwa. Elity należy badać przynajmniej z dwóch względów. Ponieważ składają się one z wyróżniających się przedstawicieli społeczeństwa, mają przeważający wpływ na losy całej reszty ludności. Poza tym, zwłaszcza w wypadku społeczeństw preindustrialnych, z uwagi na szczupłość materiału źródłowego, elita stanowi jedyną poddającą się badaniu naukowemu część społeczeństwa.

Badania konkretnej elity należałoby rozpocząć niewątpliwie od zanalizowania struktury społeczeństwa, w którym ona występuje. Przedsta-

wiele elity pełnią określone funkcje społeczne, jak też reprezentują interesy ważnych grup w społeczeństwie. Funkcje społeczne odpowiadają kryteriom i kanałom wejścia do elity (np. działalność polityczna-politycy, obrona-wojskowi). Po wyznaczeniu osób aspirujących do statusu elity koniecznym jest określenie poziomu, od którego możemy mówić o członkostwie elity. Można założyć, opierając się na stwierdzeniu C. Millsa, iż elita danego państwa obejmuje jednostki, których działalność (polityczna, militarna, gospodarcza, artystyczna, naukowa itd.) odbywa się w skali całego kraju. Zbadania wymaga również subiektywna strona uczestnictwa w elicie: czy dana jednostka jest przez samą siebie i przez innych identyfikowana jako członek elity. Dalsze analizowanie tak określonej elity zależy od stopnia rozwoju danego społeczeństwa. W wypadku społeczeństw preindustrialnych, gdzie pozycja społeczna opierała się prawie wyłącznie na pochodzeniu i własności, analiza musi ograniczać się siłą rzeczy do tych kwestii. Z kolei, przy badaniu społeczeństw współczesnych trzeba wziąć pod uwagę zwłaszcza ich heterogeniczny charakter, wpływający również na zróżnicowany skład samej elity. W badaniach empirycznych problemy i terminy występujące w teorii elit, bynajmniej nie tożsame z analizą układu klasowego społeczeństwa, podlegają dalszej konkretyzacji i precyzacji. Powinno to doprowadzić do lepszego odzwierciedlenia przez teorię elit charakteru społeczeństw, na różnych szczeblach ich rozwoju.

THE SOCIOLOGICAL THEORY OF ELITE

Summary

The article contains a study of views of the most eminent adherents to the theory of elite and an attempt at defining the (possibility of its application in social sciences. The emergence of that concept at the end of 19 century is related to names of Italians V. Pareto and G. Mosci. They defined a notion of elite though only in political categories omitting other spheres of social life, in particular the economic basis of a high social position of elite members. In the 20 century the theory of elite found many followers, especially in the English speaking countries. Observing a heterogenous character of modern societies, such {researchers as K. Mannheim, H. Dreitzel, S. Keller, specified several types of elites operating simultaneously in society (political, economic, army, artistic). The attempts were being made at defining a general elite of society, as in every sphere of human activity an elite group can be isolated (H. Lasswell, D. Boyd). At the same time some of scholars kept relating functioning of elites to the problem of political power (H. Lasswell, C. Mills). Various questions emerging from the theory of elite raise controversies. It is extremely difficult to find the definition of elite which would be adequate for societies at different level of development. The author has also tried to present several critical conclusions on the presented concepts of elite. The theory of elite presents a different perspective of analysis from the class-strata analysis, facilitates better examination of a social structure, especially a sphere of political relations.